

Az elméletörténet mérlegén

Mehrdad Vahabi: *The Legacy of János Kornai. Collected Economic Essays on Janos Kornai*. Palgrave MacMillan, Cham, 2025, 343 o.

A 2021-ben eltávozott Kornai János a magyar közgazdaság-tudomány világszerte legnagyobb hatású képviselői közé tartozott. Ismertsége és elismertsége minden mérce szerint csak az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában alkotó legnagyobbakkal vethető egybe, például Scitovsky Tiborral, Fellner Vilmostal, Surányi-Unger Tivadarral, Balassa Bélával vagy éppen a Keynes-utód Káldor Miklóssal, Balogh Tamással és Bauer Péter Tamással. (Ők hárman a Lordok Házának is tagjai voltak.) Az igazi különbséget a felsoroltakkal szemben az jelentette, hogy Kornai – gyakori és rendszeres külföldi fellépései ellenére – tudatosan vállalkozott arra, hogy tudományunkat itthonról művelje. Ez számos sajátosságot kölcsönzött életművének (Györffy [2024]).

Kornai munkássága már életében is jelentős érdeklődést váltott ki, és számos interpretációt inspirált mind itthon (Berlinger [2017], Mihályi [2021], Györffy–Rosta [2018]), mind pedig külföldön (Andreff [2021], Kolodko [2021], Wagener [2023]). Az egyre inkább emlékezetét vesztő közgazdasági szakmában (Hodgson [2001]) vélhetőleg különleges elismerésnek számít az, ha egy szerző életművét hazáján kívül és elhunytát követően még több év múltán is méltatják. Még ritkább, hogy az évente változó folyóirat-rangsorok befolyásolta közlési gyakorlatban egy vezető nemzetközi kiadó egy egész kötetet szenteljen egy magyar tudós munkásságának, amelyet nem egy konferencia nyomán publikálnak, vagy a tanítványok szűkebb-tágabb köre jegyez. Ráadásul évfordulós aktualitása sincs, ahogy ez a korábbi alkalmakkor jellemző volt.¹

A most bemutatandó kötet szerzője, Mehrdad Vahabi iráni közgazdász a párizsi egyetem (Sorbonne) professzora. Ő egyfajta „Kornai-unoka”: a magyar mester egyik francia követőjénél doktorált: a régi intézményi gazdaságtan világáramában ma is meghatározó tekintélynek számító Bernard Chavance volt egykor a témavezetője.

A szerző munkásságában az új intézményi gazdaságtan és a közösségi választások iskolájának határvonalaként jellemezhető sajátos megközelítés vonul végig. A nem

¹ Kornai János honlapján (www.janos-kornai.hu) könyvtárnyi forrás érhető el a könyveiről és munkásságáról különféle nyelveken megjelent – gyakorta kritikai hangvételű – recenziókból, ami önálló tanulmány tárgya lehetne. Az ünnepi kötetek közül a legutóbbiak *Hámori–Rosta* [2015] és *Rosta–Piroska* [2021].

piaci rendszerek kutatójaként az elmúlt 35 esztendőben számtalan cikket tett közzé, eredendően heterodox folyóiratokban. A jelen kötetet megelőzően három monográfiát publikált. 2004-ben az Elgar kiadónál jelent meg *The Political Economy of Destructive Power* című kötete. Ebben a pusztító erők motivációit és működését teszi klasszikus közgazdasági vizsgálat tárgyává. E kötetnek számos országban és fórumon volt jelentős visszhangja. A második kötet a cambridge-i egyetemi kiadónál 2016-ban megjelent, a menekülés és az üldözés gazdaságtana – erről e folyóirat is közölt alapos értékelést (Unger [2019]).

A harmadik monográfia a teokratikus perzsa állam működésének rendszertani értelmezését adja, sok tekintetben Kornaira építve. Címe: *Destructive Coordination, Anfal and Islamic Political Capitalism*, és a Palgrave kiadónál jelent meg 2023-ban. Erről a munkáról az Egyesült Államokban közöltem egy részletes recenziót,² ezért legyen elég itt annak megemlítése, hogy a rendszer önfelszámoló jellegű, eredendően a szovjet modellre emlékeztető kizsákmányoló vonásai okán. Mások ezeket kiszipo-lyozó intézményekként (*extractive institutions*) értelmezik.

A jelen ismertetés tárgya, a negyedik kötet sok tekintetben szerves folytatása a fentebb felsorolt munkáknak. A szerző az itt összegyűjtött cikkeiben arra törekszik – inkább több, mint kevesebb sikerrel –, hogy Kornai János sok tekintetben besorolhatatlan, egyedi fogalomalkotásait, kategóriáit és értelmezéseit a főáramú közgazdaságtanban kialakult értelmezésekkel vesse egybe. Mivel élt azzal a lehetőséggel, hogy élete különféle szakaszaiban intenzív személyes konzultációkat is folytasson Kornaival, munkája egyszerre tekinthető hiánypótlónak és autentikusnak.

Közismert, hogy Kornai János munkássága négy nagy részre oszlik (Csaba [2023]). Ezek: a tervgazdaság működésének elméleti és gyakorlati kérdései, a posztkommunista átmenet, a piacgazdaság mibenléte és természetesen maga a közgazdaságtudomány, a *pure theory* értelmében. Bár mint a fenti rövid ismertetőből is kitűnhet, Vahabi munkásságára főleg a nem piaci rendszerek, a kizsákmányolás és a hagyományos keretekben irracionálisnak minősülő viselkedésminták hatottak, *a jelen kötet súlypontja – szinte kizárólagos jelleggel – a nagy elmélet.*

Ez a választás indokolt és hasznos, amennyiben egy tanulmányait mostanság befejező – akár doktori – hallgató számára a Kornai által vizsgált egyéb témák muzeális értékűnek tűnhetnek, holott valójában nagyon is nem azok. Az illiberalizmus terjedésével a nem piaci logika a piaci rendszerekben is egyre erőteljesebben érvényesül. Ezért egy jó elméletnek, amely a valóság megértését és javítását is célul tűzi, nyilván erősödő mértékben támaszkodnia kell arra a kincses tárra, amelyet az elődök empirikus és elméleti munkája felhalmozott.³

² The Independent Review, 28. évf. 3. sz. Online kiadás (<https://www.independent.org/tir/2023-24-winter/destructive-coordination-anfal-and-islamic-political-capitalism/>).

³ Ezt nem könnyíti meg, hogy a legtöbb egyetemen – amerikai mintára – kiirtották a közgazdasági elméletek története tárgyat, általában még a doktori iskolákban is. E tekintetben itt van Amerika, ahol egy-egy nagy tekintélyű, vezető oktató saját szakállára kísérletezhet szakmája elmélettörténetének bemutatásával, de a rendszer ezt egészében mellőzhetőnek véli. Nem is meglepő ezért, hogy a legjobb elméleti tanszékeken is dűl az újrafelfedezés műfaja, többnyire ezt már fogyatkozásnak se véelve. Ebben jelentős az eltérés az élet- és a természettudományoktól.

Kornai János egész életében törekedett arra, hogy hidat építsen a főáramú közgazdaságtanhoz. Ez voltaképp már a Kenneth Arrow biztatására megírt *Anti-equilibrium* [1971] óta jellemezte műveit. Ugyanakkor már ez a munka – és az ezt követők – legalábbis vegyes visszhangra leltek a főáram művelőinek körében. A korábbi áttekintésünkben foglaltakra visszautalva legyen elég azt kiemelni, hogy részint sajátos kategória-rendszere, részint a főáramtól eltérő tárgyalásmódja megnehezítette a befogadását. Valószínűleg ez magyarázza azt, hogy munkásságának egészét tekintve a szocialista rendszer és az átmenet kérdéseivel foglalkozó kötetek és cikkek leltek a legnagyobb és leglelkesebb visszhangra, míg a tiszta elmélethez való hozzájárulása csak korlátozottan épült be tudományunkba. Az utóbbi legjobb példája a puha költségvetési korlát fogalma,⁴ amint azt Kornai visszapillantó és sok tekintetben munkáját újraértelmező kötetének előszavában maga is kiemeli (Kornai [2014]).

A most recenzált kötet egyik fő célja és eredménye, hogy a különlegesen nagy terjedelmű, sok évtizedet átívelő és ennek megfelelően szerteágazó munkásság tiszta elméleti részét mutassa be és méltassa. Ebben a részben kiemelkedő szerepet kap *a rendszerparadigma és a puha költségvetési korlát*, mint két olyan alapfogalom, amelyek a manapság egyre gyakoribb hibrid rendszerek értelmezésében is meghatározó jelentőségűek. Különösen fontosak az olyan, egyébként nehezen besorolható rendszerek-nél, mint amilyen a kínai vagy egy kiterjedt állami tulajdon mellett működő ország államilag irányított és tulajdonolt szektora, például Olaszországban.

A könyv második fő részének tanulmányai az osztrák–magyar konvergenciáról szólnak. Ez voltaképp *a kalkulációs vita jelentőségét* szemlélteti, különböző elméleti konstrukciókban, valamint a terv és a piac közti harmadik út elméleti kísérleteiben. Ebben a részben tárgyalja a szerző az eredeti marxi felfogáshoz és az osztrák iskola kritikájához való viszonyt is. A következő fő rész azt a kezdettől fogva a középpontban álló kérdést járja körül, hogy *mi volt Kornai viszonya Walrashoz, Marshallhoz és a későbbi általános egyensúlyi elmélethez*. E rész fő meglátása az, hogy az *Anti-equilibrium* keményen elutasító nézete az idők folyamán némileg felpuhult, és különösen a racionális várakozások elméletének elfogadásával, annak nyílt és rejtett beépítésével az eredeti, kritikai elmélet további, a leírást segítő meglátásokkal gazdagodott.

Történt ez azonban *anélkül, hogy egyfajta paradigmaváltásra került volna sor*. Marshall egyensúlyelméletéhez való viszonyát tárgyalva szerzőnk mintha ezt is Kornainak tulajdonítaná. Megítélésem szerint – különösen az 1970-es és az 1990-es években – volt egy időszak, amikor Kornai lelke mélyén hajlott volna erre az olvasatra. Különösen akkortájt, amikor 1978-ban – a szocialista Magyarországról – a világ talán szakmailag legigényesebbnek tartott tudományos társasága, az *Econometric Society* az elnökévé választotta. Ez egyfajta méltó kárpótlás volt a főáram vaskalapos képviselői – mindekelőtt az iskola radikális vonalát képviselő, új-walrasi egyensúlyelméletet művelő LSE professzor, Frank H. Hahn – kíméletlen bírálatára (Hahn [1973]).⁵ A szakma e területének vezető folyóirata, az *Econometrica* közölte az utóbb Nobel-díjjal is elismert matematikai közgazdász, Eric Maskin [1979] ünnepi cikkét, amely a rendszerparadigma értő

⁴ Más példákat részletez Hare [2000], Berlinger [2017], Andreff [2021] és Wagener [2023].

⁵ Erről a vitáról magyar nyelven Móczár József [2006] adott részletekbe menő, időtálló áttekintést.

és időtálló kifejtése a főáram nyelvén és fórumán. *Ez a törekvés a főárammal való szintézisre azonban különféle okok miatt fokozatosan elhalt.*

Később Kornai – nem utolsósorban akkor, amikor az általa évtizedekkel korábban felfedezett és a standard mikroökonómiával teljesen egybevágó felismeréseket is semmibe vették – teljesen kiábrándult a kora főáramát képviselő általános egyensúlyi elméletből. Ha az elmúlt évek Nobel-díjai bármiféle iránymutatással szolgálhatnak (Temesi [2025]), akkor *eszerint inkább a főáram vált szélesebbé és befogadóbbá* – túlhaladva az általános egyensúlyi modellek kizárólagosságával jellemezhető bő három évtizedes időszakot. A távolságtartás tehát indokolt volt, hiszen a maga idejében kisebbséginek, heterodoxnak számító megközelítések, mint amilyen az intézményi gazdaságtan, a viselkedési gazdaságtan, a kísérleti közgazdasági megközelítés, a közjavak gazdaságtana, a történelmi narratívák és a politikai intézmények szerepe vagy épp a tőke neme (*gender* értelemben, ahogy az Claudia Goldin munkásságában elismerést nyert), mind-mind a „futottak még” kategóriába tartoztak.

Az ezt követő fő rész *a kemény és a puha költségvetési korlát kérdését állítja középpontba*. Ez az elem a Kornai János munkásságát elemző és értékelő szerzők (például Hare [2000]) áttekintésében mindig is kiemelt szerepet játszott. Joggal emeli ki Vahabi – nem utolsósorban Kornainak a pozsonyi Kalligram Kiadó által közölt újrarendelési sorozatával összhangban⁶ – azt, hogy ez a rendszerelmélet és a gazdasági elemzés központi kategóriája. Igaz ez a piaci és a nem piaci rendszerekre egyaránt, de különösen fontos a hibrid rendszerek értelmezése során.

Végül a kizsákmányoló államok (*predatory states*) működését és a puha költségvetési korlát ebben játszott szerepét elemzi a szerző. Aligha meglepő, hogy az iráni teokratikus gazdaság értelmezésében ez – a korábban említett monográfiájában – kimondottan hasznosnak bizonyult. Az állami tulajdontól elkülönült *anfal* (az ajatollah tulajdona) sok tekintetben magyarázza, miként jött létre alig egy negyedszázad alatt az a hihetetlen különbség a mai, már a bombázások előtt is áramhiánnyal küzdő Teherán és mondjuk Doha vagy Abu Dzabi 22. századot megelőlegező építészete, kereskedelme, szolgáltatási kapacitása és életminősége közt, amelyet arra járva szabad szemmel is észlelhetünk.

Mehrdad Vahabi munkái jórészt franciául és heterodox lapokban jelentek meg, így egy kötetbe foglalásuk mindenképpen hasznos és tartós értékű. Nagyra értékeljük azt is, hogy *a nem magyar nyelvű közönség* (vagyis a tudományos világpiac) számára jó iránymutatást ad abban a tekintetben is, hogy a mai főáram dominálta kutatás és képzés miként tudja – tudná, ha akarná – hasznosítani Kornai János maradandó életművét.⁷ Alapos ismeretekkel és kritikai olvasással példát mutat abban is, hogy miként lehet és kell egy nem triviális, nem konyhakész szellemi

⁶ Ez annál érdekesebb, hogy a szerző – számos Kornai-tanítványtól eltérően – nem olvas magyarul, vagyis értelmezése eredendően intuitív, nem szövegelemzésre épül. Fontos ebben az összefüggésben, hogy Kornai – többnyire a „még egyszer” fordulat címbeli szerepeltetésével – rendszeresen felülvizsgálta, kibővítette és kiegészítette eredeti koncepcióit. Ez történt a puha költségvetési korláttal is. (E cikkeket többnyire a Közgazdasági Szemle közölte elsőként.)

⁷ Lásd erről Györffy–Rosta [2018], amelyet két gyakorló oktató írt a 90. születésnap alkalmából (az intézményen belül lényegében visszhang nélkül...).

építményt alkotó módon értelmezni és alkalmazni. És természetesen egyetértünk a kötet zárszavában foglaltakkal is: Kornai öröksége az, hogy a közgazdaságtan egy kifinomult és nehéz elemzési technika ugyan, de semmiképp sem merül ki ebben. A közgazdász jó esetben természete szerint *public intellectual*, ahogyan azt Kornai Jánostól mindahányan megtanulhattuk.

Hivatkozások

- ANDREFF, W. [2021]: János Kornai: a non-mainstream pathway from economic planning to disequilibrium economics. *Public Choice*, 187. évf. 1-2. sz. 63–84. o. <https://doi.org/10.1556/032.2023.00032>.
- BERLINGER EDINA [2017]: A piac és az állam szerepe az innovációban: Kornai János és Joseph Stiglitz. *Közgazdasági Szemle*, 64. évf. 4. sz. 377–393. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2017.4.377>.
- CSABA LÁSZLÓ [2023]: A szellem óriásának magányossága. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 1. sz. 1–22. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.1.1>.
- GYÖRFFY DÓRA [2024]: A közgazdaságtan művelése Magyarországon. Megjelent: Györffy Dóra–Benczes István–Rosta Miklós (szerk.): *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17–29. o.
- GYÖRFFY DÓRA–ROSTA MIKLÓS [2018]: Kornai János jelentősége a közgazdaságtudományi oktatásban. *Köz-Gazdaság*, 13. évf. 1. sz. 75–89. o.
- HAHN, F. H. [1973]: The winter of our discontent. *Economica*, új sorozat, 40. évf. 159. sz. augusztus, 322–330. l./JSTOR.
- HÁMORI BALÁZS–ROSTA MIKLÓS (szerk.) [2015]: *Constraints and Driving Forces in Economic Systems*. Cambridge Scholars Publishers, Newcastle-upon-Tyne, Anglia.
- HARE, P. G. [2000]: Shortage and the soft budget constraint. Megjelent: Maskin, E.–Simonovits A. (szerk.): *Planning, Shortage and Transition*. The MIT Press, Cambridge, MA–London, 189–207. o.
- HODGSON, G. [2001]: *How Economics Forgot History*. Routledge, London.
- KOLODKO, G. W. [2021]: János Kornai and his memorable work. *Post-Communist Economies*, 33. évf. 8. sz. 1056–1064. o. <https://doi.org/10.1080/14631377.2021.2010177>.
- KORNAI JÁNOS [1971]: Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [2014]: A puha költségvetési korlát. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- MASKIN, E. [1979]: Resource-constrained versus demand-constrained systems. *Econometrica*, 47. évf. 4. sz. 801–820. o. <https://www.jstor.org/stable/1914132>.
- MIHÁLYI PÉTER [2021]: Professional and ethical dilemmas of economists (János Kornai, 1928–2021). *Acta Oeconomica*, 71. évf. 4. sz. 507–518. o. <https://doi.org/10.1556/032.2021.00037>.
- MÓCZÁR JÓZSEF [2006]: Arrow–Debreu-modell és Kornai-kritika harminc év után. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf. 2. sz. 175–194. o.
- ROSTA MIKLÓS–PIROSKA DÓRA (szerk.) [2021]: *Systems, Institutions and Values in East and West*. CEU Press, Budapest–New York.
- TEMESI JÓZSEF (szerk.) [2025]: *Közgazdasági Nobel-díjasok, 2005–2024*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UNGER ANDRÁS [2019]: A kizsákmányolás politikai gazdaságtana. *Közgazdasági Szemle*, 66. évf. 5. sz. 578–587. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2019.5.578>.

WAGENER, H.-J. [2023]: Comparative economic systems and economic theory. Megjelent: *Dallago, B.–Casagrande, S. (szerk.): The Routledge Handbook of Comparative Economic Systems*. Routledge, Abingdon, 27–49. o.

Csaba László

Csaba László, az MTA rendes tagja, professor emeritus, Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtan Intézet (hivatalos honlap: www.csabal.com).

Kedves Szerzőink!

Az MTA Könyvtár és Információs Központtal együttműködve cikkeinket ellátjuk a CrossRef-nél regisztrált DOI-azonosítóval. Ezért kérjük, hogy a *Hivatkozásokban* tüntessék fel a művek DOI-azonosítóját (természetesen sokszor előfordul, hogy nincs ilyen). A DOI a következő linkre kattintva kereshető meg: <http://search.crossref.org>.

Például:

BOLDRIN, M.–MONTES, A. [2005]: The intergenerational state. Education and pensions. *Review of Economic Studies*, Vol. 72. No. 3. 651–664. o.

A hivatkozott tételt bemásoljuk a keresőmezőbe, a találati listából pedig kiválasztjuk a megfelelő tételnél lévő hivatkozást, és beszúrjuk a hivatkozás végére: BOLDRIN, M.–MONTES, A. [2005]: The intergenerational state. Education and pensions. *Review of Economic Studies*, Vol. 72. No. 3. 651–664. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937x.2005.00346.x>.

Ne feledkezzenek meg a beszúrt hivatkozás hiperhivatkozásként való megjelenéséről a kéziratban!

A CrossRef-nél regisztrált DOI növeli a cikkek láthatóságát, könnyíti az adott, kapott hivatkozások összesámlálását!